

Bevarande som förändring

– materiell förgänglighet och andligt kulturarv i Sydostasien

Av Anna Karlström, Institutionen för Arkeologi och Antik Historia, Uppsala Universitet

Bevarande av materiella lämningar tas ofta för givet i den västerländska kulturarvsvårdens diskurs. Men vad händer egentligen när vi tar detta för givet? Genom att ta upp exempel från Sydostasien, där bevarande har en helt annan innebörd och där kulturarv definieras på andra sätt, syftar det här inlägget till att vara ett argument för en vidare kulturarvssyn och för att kulturmiljövården måste vara mer situationsanpassad eftersom det varken finns några universella definitioner av kulturarvsbegreppet eller några universella lösningar på hur kulturarv bör tas omhand.

I Laos huvudstad Vientiane revs de åttahundra år gamla stadsmurarna för några år sedan. Man skulle bygga en ny väg runt den gamla stadskärnan, och tyckte att det var praktiskt att lägga den där det redan fanns en lång sträcka runt staden, naturligt upphöjd i relation till omgivningen. Hela stadsmuren grävdes bort och de tegel- och jordmassor som inte användes till utfyllnadsmaterial dumpades i Mekong-floden. Nu kan man följa den gamla murens sträckning genom att köra på den asfalterade vägen

som går från Pak Passak till Vat Nak. Likadant är det med den yttre stadsmuren, vilken byggdes några hundra år senare än den första. Stora delar av den försvann också i samband med vägbyggena för några år sedan. Alldeles i början av mitt avhandlingsarbete åkte jag omkring tillsammans med min kollega, Viengkeo Souksavathdy, från det laotiska kulturministeriet på just dessa vägar och förfärades över hur hänsynslöst den gamla stadens kulturarv höll på att försvinna.

Bild 1. Karta över centrala Vientiane från 1885, så som staden såg ut under kolonialtidens början några år innan Frankrike inkorporerade området i Indokina.

Senare samma år revs det gamla templet vid Vat Ou Mong. Templets väggar var täckta med fantastiska muralmålningar, föreställande scener ur *Phra Lak Phra Lam*, den laotiska motsvarigheten till det indiska eposet *Ramayana*. Förutom Vat Sisaket, det

enda templet i Vientiane som inte förstördes helt under thailändarnas invasion av staden i början av 1800-talet, var detta tempel det äldsta i staden och helt unikt med sina muralmålningar.

Bild 2. Vat Ou Mong– templets interiörer (foto Alan Potkin).

Men så under två dagar i december år 2000, samlades alla invånare i byn Ban Ou Mong vid templet för att hjälpa till i rivningsarbetet. Förväntan låg i luften och stämningen var på topp. När så väggarna till slut föll samman brast folkmassan ut i ett stort jubel och man klappade händerna. Jag stod vid sidan av och tittade på eftersom jag denna dag var på besök hos ett par vänner som bodde i byn. Vad betydde nu detta? Min bestörtning övergick efter en stund i förvåning och sedan i nyfikenhet. Efter att ha pratat med några av de församlade byborna

förstod jag att rivningen av templet var *nödvändig*. Nödvändig för *bevarandet av templets autenticitet*, på grund av skäl som var relaterade till den lokala kulturen, till lokal tro och tradition. På vilket sätt exakt förstod jag inte, men jag insåg att det här var något jag behövde förstå om jag skulle arbeta vidare med kulturarvsfrågor i Laos. Denna händelse ledde till att det främsta syftet med min avhandling blev att ifrågasätta mina egna utgångs-punkter i den västerländska kulturarvspolitiken, vilken tar *bevarande av materiella lämningar* för given.

Bild 3. Rivningen av templet (foto Alan Potkin).

Som student i mitten av 90-talet arbetade jag med en utgrävning norr om Vientiane. Senare påbörjade jag detta Sida-finansierade forskningsprojekt, vilket resulterade i avhandlingen *Preserving Impermanence. The Creation of Heritage in Vientiane, Laos* (Karlström 2009). Från början var syftet med avhandlingsarbetet att undersöka den tidiga stadsutvecklingen i Vientiane och även titta på hur kulturmiljövårdsarbetet fungerade i staden. Detta skulle sedan resultera i riktlinjer för framtida bevarande av kulturarvet i staden. Efter att ha upplevt rivningen av templet vid Vat Ou Mong under mitt första fältarbete ändrades som sagt det ursprungliga syftet med avhandlingen. Jag kände mig inte längre övertygad att driva frågan om bevarande av stadens äldsta lämningar utan att först undersöka de andra aspekterna på bevarande som verkade gälla i just den här specifika kontexten. Det var sedan detta som kom att uppta hela den resterande tiden för forskningsprojektet. Under projektets gång har jag samarbetat med det laotiska kulturministeriet. Under fältarbetet har jag även samarbetat med myndighetspersoner från respektive distrikt samt med de som bor i byarna där jag arbetat. Fältarbetet, som utfördes i fem olika distrikt i Vientiane Province (en av landets 18 provinser), har varit uppdelat i fyra olika omgångar om tre till sju månader vardera. Det sista fältarbetet gjordes under 2006.

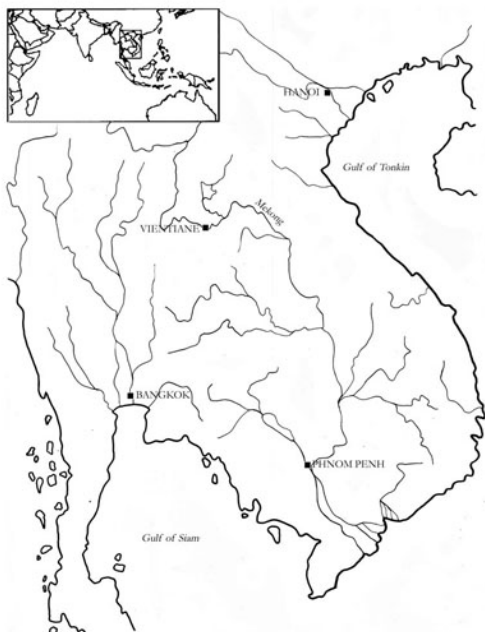

Bild 4. Karta över Sydostasien med Vientiane markerat.

I detta inlägg kommer jag att analysera några begrepp, som till exempel *restaurering*, *konsivering*, *förfall* och *förstörelse*, vilka ligger till grund för den för givet tagna bevarande-ideologin som karaktäriserar västerländsk kulturmiljövård. Det vill säga att restaurering och konservering är lämpliga metoder för bevarande och att motsatsen till dessa är förfall och förstörelse. I ett laotiskt perspektiv är dessa motsatser inte alls lika uppenbara: restaurering och förfall kan vara två sidor av samma mynt, och bevarande av kulturvården kan ibland kräva materiell förstörelse. Genom att illustrera detta syftar inlägget till att vara ett argument för en vidare kulturarvssyn och för att kulturmiljövården måste var mer situationsanpassad eftersom det varken finns några universella definitioner av kulturarvsbegreppet eller några universella lösningar på hur kulturarv bör tas omhand.

Restaurering och konservering

Inom dagens restaureringsdebatt diskuteras ofta ifall man ska restaurera, rekonstruera eller konservera. Oavsett vilket man ivrar för så är grundförutsättningen och strävan densamma, nämligen att bibehålla *autenticiteten* och känslan av *ursprunglighet och original*. Viljan att allt ska vara oförvanskat, autentiskt och så nära originalet som möjligt, så länge som möjligt, är den generellt accepterade utgångspunkten inom dagens kulturarvssdiskurs och dess bevarande-ideologi. Dessutom finns det ett processtänkande inom denna diskurs. Målet är att *färdigställa* objektet, vilket nästan uteslutande är något fysiskt och materiellt: antingen återskapas objektets ursprungliga form och funktion genom restaurering/rekonstruktion, eller så avstannar man förfallet eller förändringen genom konservering. Konsekvensen blir ett slags omedvetet förnekande av objektets varande mellan dess tillkomst och förfall. Det som händer däremellan anses oftast oviktigt och ointressant och alltför subjektivt för att tas i beaktande inom rådande kulturarvssdiskussioner (Byrne 1995).

I en Sydasiatisk kontext är det i allmänhet just det som händer däremellan som är meningsfullt. Den allmänna trosuppfattningen i Laos domineras av en blandning av Buddhism och animism (andetro). Grundläggande för denna 'populär-Buddhism' är bland annat idén om att allting är förgängligt: allt

föds, lever, dör och återföds i en ständig cirkulär rörelse. Grundläggande är också att ett objekts autenticitet inte är detsamma som dess äkthet i relation till ursprunglig materiell form och funktion, utan har snarare att göra med objektets inneboende immateriella värde. Ett objekts grad av autenticitet beror av dess 'laddade' värde, en laddning som sker genom *merit-making* och som gör objektet till en materiell behållare av immateriella värden, där alltså det immateriella är överordnat det materiella. Centralt för idén om *merit-making* är att materiella objekt skapas, förfaller och återskapas ständigt, för att det immateriella värdet ska kunna bestå och/eller höjas, och på så sätt ökar den som utför handlingen sin chans att återfödas till ett bättre liv efter döden.

Vi återvänder nu till Vat Ou Mong för att se närmare på begreppet restaurering i relation till bevarande och autenticitet och för att illustrera hur det kan fungera i praktiken. I just det här fallet fungerar templet, den fysiska och materiella byggnaden, som ett skal eller en behållare för de kulturhistoriska värdena som är av mer immateriell karaktär. Invånarna i Ban Ou Mong har efter många år lyckats med det som anses vara ett av de yttersta tecknen på framgångsrik och lyckad *merit-making*, nämligen att uppföra ett nytt tempel. Men för att de immateriella värdena som finns i det gamla templet ska kunna bevaras måste de flyttas över till det nya templet, och då måste också det gamla templet förstöras. De andliga värdena i det gamla templet måste frigöras från sitt gamla skal för att kunna övergå i det nya. Tempelrestaureringen i det här fallet inbegriper såväl rivning av det gamla som uppbyggande av det nya och allt som rör sig däremellan. Restaurering innebär här något radikalt annorlunda än det som är underförstått inom dagens västerländska kulturarvsdiskurs och bevarande-ideologi: restaurering är ofta detsamma som *förnyelse och förändring* snarare än återställande och bevarande (Byrne 2007:167), och man talar om restaurering av det *immateriella värdets status* snarare än av originalets fysiska form. Restaurering i den här kontexten är samtidsorienterad och innebär att materiella objekt läggs till, försvinner och ständigt förändras.

Förfall och förstörelse

Även om den dominerande bevarande-ideologin inom dagens kulturarvsdiskurs har problematiserats

under det senaste decenniet, så anses alltså förfall och förstörelse vara motsatsen till och utgöra ett hot mot bevarande. Under senare år har dock en del kritiska röster hörts mot den förutfattade meningen att förstörelse alltid är ett hot mot vårt kulturarv. Det som utlöste den kritiken har framför allt varit olika konfliktsituationer (González-Ruibal 2008, Holtorf 2006, Dolff-Bonekämper 2008, Meskell 2002). Därutöver har andra kritiska röster med mer fokus på Asien hörts, vilka mer uttalat nyanserat diskussionen om förstörelse kontra bevarande (Byrne 1995, 2009, Wijesuriya 2001, Johnson 2001, Lahiri 2001). Jag illustrerar här att situationen i ett till synes icke konflikt- eller krigsdrabbat område som Laos också är relevant för att ifrågasätta den för givet tagna uppfattningen att förfall och förstörelse är motsatsen till bevarande och utgör hot mot vårt kulturarv, och att det i sin tur utmanar perspektivet att bevarande-ideologin är en förutsättning i den samtida kulturarvsdiskursen.

Enligt ovan beskrivna princip inom buddhismen om att allt är förgängligt är förfall oundvikligt. Förfall är en ständig påminnelse om död och därför, i enlighet med idén om återfödelse, nödvändig för livsbejakandet och återfödelsen. Även om resonemanget här blir väldigt förenklat kan man se att bevarande som motsats till förstörelse och förfall i ett buddhistiskt perspektiv blir en självmotsägelse. Inom dagens kulturmiljövård debatteras plundring, vilket har blivit ett betydande problem under senaste decennier. Jag håller helt med om att det är ett hot mot världens kulturarv, men jag skulle vilja nyansera bilden lite genom att ta upp plundringens dubbla funktion såsom den förekommer i många kontexter, däribland Laos. Å ena sidan är förstörelse och plundring illegalt, men å andra sidan är det en del av den lokala religionsutövningen och därför nödvändigt ifall vi vill att de traditioner och kulturer som grundar sig på dessa trosuppfattningar ska bevaras och få fortsätta utövas. I en buddhistisk kontext är förstörelse och förfall ständigt balanserade mot underhålls- och restaureringsprocesser. När en religiös struktur, till exempel en stupa är uttjänt och inte längre aktuell för vidare *merit-making* är objekten som finns kvar inuti eller i anslutning till stupan fortfarande 'laddade' med ett slags immateriellt värde och autenticitet och fria för vem som helst att plundra. Här anses dock plundringen som en frigörelse för objektet. Genom

att släppa ut objektet ur det materiella skalet, dvs förstöra stupan, tillåts de andliga värdena att frigöras och leva vidare, för att åter igen användas och ytterligare förstärkas. En plundrare (vars syfte inte är att gå till marknaden och sälja objektet för att tjäna pengar) kan på så vis ses som en befriare som hjälper de andliga värdena att föras vidare. På samma vis kan också fragment av den gamla stupan återanvändas som till exempel amuletter, och på så sätt 'laddas om' med nytt andligt värde genom olika slags religiösa ritualer. Liknande företeelser förekommer i andra delar av världen, vilka nödvändigtvis inte är buddhistiska. Ett exempel är vad Julie Hollowell (2006:88) beskriver utifrån sina erfarenheter från Alaska:

“On St Lawrence Island, digging for artefacts is part of every Islander’s heritage, an activity that can usually strengthen one’s connections with the past. Artefacts are regarded as gifts left by the ancestors that, if they allow themselves to be found, are meant for use in today’s world.”

Bild 5. En 500 år gammal stupa i Vientiane som har blivit utsatt för plundring. Olaglig stöld eller del av samtida religionsutövning och kulturarvsbevarande insatser?

Bevarande som förändring

”Bevara eller förändra? Vad är egentligen vad? Att bevara något enbart för att det är gammalt är en tämligen ny idé, och resultatet av sådant bevarande blir alltid något alldeles nytt. Och äldst av allt är

förändringen, det enda i världen som inte förändras. Därför är det också bevarandet och inte förändringen som är problemet. Och egentligen – finns det någon mer genomgripande förändring än bevarande?”

Så här avslutar Owe Ronström sin bok *Kulturarvs- politik* (2007). Ronström menar att modernitet och tradition kan ses som två motpoler och när den ena tar överhand ökar behovet av den andra: alltför accelererande samhällsförändringar uppstår i kölvattnet efter modernitetens entré, så ökar behovet av stabilitet och kontinuitet. Man blickar bakåt och historia, traditioner och kulturarv blir viktiga för denna stabilitet. Och att där vi befinner oss nu, i ett slags postmodernt, globaliserat, fragmentariserat och mångkulturellt samhälle, så skapar vi kulturarv för att uppnå denna balans och känna stabilitet (ibid:287-290). En sådan förklaring till vår samtids starka bevarande-ideologi gäller framför allt för ett europeiskt perspektiv. På samma sätt, med liknande mekanismer, kan man förklara varför denna ideologi är så stark även i andra delar av världen, där inte samhällsprocesserna direkt varit desamma som i Europa. Jag anser att det framför allt är två uppfattningar som är avgörande för att den starka bevarande-ideologin dominerar. Den första är det för givna antagandet att vi måste ha en länk tillbaka till historien för att veta vilka vi är idag, för att över huvud taget ha en identitet, och att denna länk utgör en slags trygghet i den otrygga samtid vi lever. Den andra är idén att vi behöver materiella ting från det förgångna för att förstå historien. Om vi förlorar dessa ting så kommer vi inte att kunna förstå historien och riskerar på så vis att förlora även våra identiteter. Rädslan för denna förlust är, som jag ser det, den största anledningen till dagens stora behov av bevarande. Vidare menar jag att tingen egentligen inte bevaras för att de har ett inneboende värde; det är snarare så att de blir värdefulla för att de bevaras. Vi vill bevara det förgångna, men istället skapar vi en egen samtida föreställning av det förgångna. Vi vill bevara för att undvika förlust, men istället skapar vi någonting nytt.

Den internationella kulturmiljövärden, där man ivrar för kulturarvets bevarande, följer västerländska värderingar även i andra delar av världen. De regelverk och rekommendationer man måste

förhålla sig till när man arbetar med kulturmiljövård internationellt är i hög grad utformade utifrån västerländska perspektiv på tillvaron och alls inte anpassade till specifika länder eller kulturer. Jag menar inte att vi ska bli buddhister och inte bry oss om det materiella. Men genom att visa på denna extrem, och på så vis belysa att vår västerländska bevarande-iver är en annan extrem, vill jag uppmana till en vidare, mer situationsanpassad och inkluderande kulturarvs- och bevarande-diskussion. Genom att illustrera att grundförutsättningarna för

den västerländska kulturarvsdiskursens bevarande-iver kan ha helt andra betydelser i andra kontexter än den västerländska, hoppas jag att detta inlägg har väckt tankar kring mer grundläggande frågor, och att man i de pågående bevarande-diskussionerna inte enbart tar upp frågor kring vilka material och metoder man ska använda för att uppnå det bästa bevarande-resultatet, utan att man också ställer sig frågan varför och för vem man vill bevara och vad det egentligen är man bevarar.

Referenser

Byrne, Denis 1995

Buddhist stupa and Thai social practice.

I: Gina L. Barnes (ed) *Buddhist Archaeology, World Archaeology* 27(2) (pp 266-281). Routledge, London.

Byrne, Denis 2007

Surface Collection: Archaeological Travels in Southeast Asia. AltaMira Press, Lanham.

Byrne, Denis 2009

A critique of unfeeling heritage.

I: Laurajane Smith och Natsuko Akagawa (eds) *Intangible Heritage* (pp 229-252). Routledge, London.

Dolff-Bonekämper, Gabi 2008

Sites of Memory and Sites of Discord. Historic monuments as a medium for discussing conflict in Europe.

I: Graham Fairclough et al. (eds) *The Heritage Reader* (pp 134-138). Routledge, London.

González-Ruibal, Alfredo 2008

Time to Destroy. An Archaeology of Supermodernity. *Current Anthropology* 49(2) (pp 247-279).

Hollowell, Julie 2006

Moral arguments on subsistence digging.

I: Chris Scarre och Geoffrey Scarre (eds) *The Ethics of Archaeology. Philosophical Perspectives on Archaeological Practice* (pp 69-93). Cambridge University Press, Cambridge.

Holtorf, Cornelius 2006

Can less be more? Heritage in the age of terrorism. *Public Archaeology* 5 (pp 101-109).

Johnson, Mark 2001

Renovating Hue (Vietnam): authenticating destruction, reconstructing authenticity.

I: Robert Layton et al. (eds) *Destruction and Conservation of Cultural Property* (75-92). Routledge, London.

Karlström, Anna 2009

Preserving Impermanence – the creation of heritage in Vientiane, Laos. Doktorsavhandling vid Institutionen för Arkeologi och Antik Historia, Uppsala Universitet.

(finns tillgänglig som pdf-fil på <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-101166>)

Lahiri, Nayanjot 2001

Destruction or conservation? Some aspects of monument policy in British India (1899-1905).

I: Robert Layton et al. (eds) *Destruction and Conservation of Cultural Property* (264-275). Routledge, London.

Meskel, Lynn 2002

Negative heritage and past mastering in archaeology. *Anthropological Quarterly* 75 (pp 557-574).

Ronström, Owe 2007

Kulturarvspolitik: Visby – från sliten småstad till medeltidsikon. Carlsson, Stockholm.

Wijesuriya, Gamini 2001

Pious vandals?: restoration or destruction in Sri Lanka?.

I: Robert Layton et al. (eds) *Destruction and Conservation of Cultural Property* (pp 256-263). Routledge, London.